

Bíró Albin–Bíró A. Zoltán**Elszegényedési jelenségek
a Csíki-medencében**

Kászonújfalu, faluvégi ház. Lakója, K. E. néni az életkorát nem tudja pontosan. A beszélgetés alapján 75–78 évesnek tűnik. Férje pásztor volt, Kozmásról származott ide. Az épület düllöngélő faház, lakásra csak egyik szobája használható. A szobában vályogpadló, egy ágy, egy repedt pad, egy kopott szekrény. Az udvaron egy kutya van, más háziállat nincs. Szántóföldje, kaszálója egyáltalán nincs, nyugdíjat nem kap, eddig a pillanatig szociális segélyhez sem jutott. Mosni jár jobb módú, tehetetlen öregekhez. Azoktól kap valamit, akik elfogadják a segítségét. Jókedélyű, beszédes, ezért elfogadják az emberek.

Ház körüli kertje nincs, az udvaron zöldségágyásnak sincs hely. Állítólag az alsó szomszéd segít neki, ha nagyon szükséges. Bár még kora március van, a szobában napok óta nem volt tűz. Nemrég hozott a szomszéd valamennyi tüzelőt, de véleménye szerint azzal spórolni kell, mert most enyhe az idő.

Nagyon vallásos, sokat imádkozik, a kapott segélyt is Isten gondviselésének tulajdonítja. (1991. március)

Az éppen pergettet videofilm csak egy a több tucat közül. A kamera tárgyilagos és tartózkodó. Nem közelít tüntetően a szegénység látványos jelei felé, nem keresi a bőségesen kínálkozó különlegességeket, csak lassan körbefordul, és mindent leltárba vesz: a sokévtizedes bútorokat, a már el sem simított rojtos ágytakarót, a repedt tükröt, a fóliadarabbal egybetaposott szőnyeget, a teljes életteret jelentő szoba egymáshoz már nem kötődő tárgyait. Környezet, amelynek minden darabja arra ítéltetett, hogy úgy-ahogy kitarson még egy darabig... Ennek a környezetnek már nincs kifelé fordított arca, nem tudja már magát a falusi társadalomra jellemző norma szerint fölmutatni. A drótozott léckapu, a vakolatlan házfal kívülről ugyanilyen hangulatot áraszt. Az üzenet egyértelmű: ez az életút megszűnt kifelé forduló lenni, ami kitölti, az nem más, mint az önnön fenntartására irányuló állandó és sikertelen igyekezet. Amikor ezen a vidéken az idegen jöttére nem változik meg

az arckifejezés és a tekintet, nem módosul a testtartás és a kézmozdulat, bár átmenetileg nem változik meg a fontos tárgyak helye, akkor az egyén számára létfontosságú mentális/szimbolikus rendben valamilyen nagy változás történt. Ez a változás arra utal, hogy a szóban forgó személy fizikailag továbbra is a faluban él, de tulajdonképpen már kiszakadt belőle, nem tartozik a falu társadalmához. Ebben a régióban a szegénységnek több formája ismert, és ezekre a formákra nézve vannak olyan – a viselkedés síkján rögzült – kezelési technikák, amelyekkel a szegénység állapota komolyabb identitás-zavar nélkül átélhető. Vannak helyzetek, amikor el lehet rejteni, vannak helyzetek, amikor nagyobb presztízsveszteség nélkül lehet vállalni, s mindez nem jelenti a faluközösségből való kiesést, az erőteljes és visszafordíthatatlan marginalizálódást. Ezekben a filmekben azonban a szegénységnek olyan formája mutatkozik meg, amely ebben a régióban mentálisan már nem vállalható, amelyre nincsenek kezelési technikák, s amelyet – mint a marginalizálódás szokatlan és szégyelltt változatát – csak tudomásul venni és úgy ahogyan élni lehet. Ezért e filmek „hősei” észre sem veszik, hogy rájuk irányul a kamera, nem igazítanak félrefordulva a fejkendőjükön, nem simítják ki gyors mozdulattal a kötényüket, s a falusi világra olyannyira jellemző „frontalitást” mellőzve nem fordulnak szembe a képzelt nézővel sem. Egy helyzet foglyai már, amelynek számukra nem csak anyagiakban mérhető jellemzői vannak, hanem igen nehezen viselt mentális folyamányai is. „Másokká” váltak, mint a falu lakossága, s ez a másság már – akárcsak a mindenki által ismert, lefokozó jellegű testi fogyatékoság – nem levethető, nem eltakarható, nem megjátszható. Ez a másság hozzájuk rendelt indentitás: a marginalizált személy státusza.

Nem állíthatjuk, hogy ez a típusú másság kizárólag az 1989 utáni évek terméke lenne, hiszen marginalizált személyek és szegénysorban élők a székelgyfalvi falu világában korábban is voltak. De a ma tapasztalható méretek kétségkívül az utóbbi négy év „eredményei”. A Keresztény Segítség Alapítvány 1990–1991-ben a Csíki-medence 41 falujában 600 olyan idős családnak vagy egyedül élő idős személynek nyújtott anyagi támogatást, akik az elszegényedés okán a társadalmi marginalizálódás vissza nem fordítható pályájára kerültek. S ez a szám – ha figyelembe vesszük ennek a régióknak a kapcsolattartási kultúráját, közösségi életét – igen magas. Ami pedig még elgondolkodtatóbb: a marginalizált státuszba kerülő családok és személyek számának folyamatos növekedése. Az elszegényedésnek ez a formája több okból is figyelmet érdemel. Mindenekelőtt azért, mert ez a jelenség szociális és mentális síkon egyaránt kihívást jelent. A peremre kerülésnek olyan formája ez, amely ebben a régióban korábban nem volt ismert, ezért nincsenek kialakult kezelési technikái. Ez a jelenség csak egy azok közül, amelyek a mai falu világában jelentkeznek, s amelyek – várhatóan alig néhány éven belül – lényeges változások kitermelői lesznek. A szocializmus utolsó évtizedében beindított, de ugyanakkor le is fékezett strukturális változtatások ma rövid idő alatt lejátszódnak. Ezért e filmek képsorainak üzenete jóval több, mint egy szokatlan elszegényedési jelenségre való utalás. Ezek a meghökkentő képkockák arra figyelmeztetnek, hogy a korábban túlszabályozott társadalmi

változások ma kiszabadultak a „palackból”, s nem hogy kezelésük, de megértésük is igen sok gondot fog okozni a közeljövőben.

A megközelítési módról

Az egyes családok szintjén jelentkező elszegényedés látványos jeleinek tapasztalásakor több kérdés is felmerült bennünk arra vonatkozóan, hogy ez a társadalmi jelenség az adott régióban miképpen közelíthető meg. Korábbi tudományos és publicisztikai megközelítések jeleztek már ebben a régióban ilyen jelenségeket. Ezek a megközelítések – akár publicisztikai, akár tudományos jellegűek voltak – a családi szintű életvezetés gazdasági paramétereinek ismeretében jellemezték a szegénységi szinteket, illetve az elszegényedési folyamatokat, és ugyanezen paraméterek mentén rögzítették azokat a tényezőket is, amelyek ezeket a helyzeteket kitermelték, az elszegényedési folyamatokat beindították. Kivételesen olyan kiváltó okokat soroltak fel, amelyek a családtól, sok esetben a falu társadalmától is függetlenek voltak: a termőtalaj gyengesége, az infrastruktúra hiánya, az ipar hiánya, általában a rendelkezésre álló eszközök és erőforrások szűkössége.

E korábban megfogalmazott gondolatmenetek alapján a nyolcvanas években kellett volna bekövetkezniük a leginkább látványos elszegényedési folyamatoknak, hiszen a minden család gazdasági életvitele számára szükséges eszközöket és erőforrásokat ekkor centralizálták a legnagyobb mértékben, szinte minden területen, szinte mindenből krónikus hiány mutatkozott. Az életszínvonal folyamatos és általános romlása mellett azonban ebben az időszakban rétegspecifikus elszegényedési folyamatok kisebb mértékben indultak be, s az egész társadalomra magára jellemző életszínvonal-vesztés korántsem érte el azt az alacsony szintet, amelyet ma az elszegényedés sodrába belekerült családoknál tapasztalhatunk.

A magyarázat abban keresendő, hogy a szocializmus évtizedeiben még működtek azok a kis- és nagyléptékű kapcsolathálóok, amelyek az egyes családok gazdasági életvitelét viszonylag függetleníteni tudták az általános hiány által kitermelt kényszerpályáktól. Míg például a szomszédos Magyarországon ennek a viszonylagos függetlenségnek az alapját a második gazdaság, majd az egyre erősödő kisvállalkozások alkották, addig Romániában a kölcsönös egymásrautaltságok talán soha nem tapasztalt „sűrű” és sokközpontú szerkezete jelentette az alternatív mindennapi élet számára a létezés, a túlélés keretét. Mint később látni fogjuk, a létezésnek ez a kerete egyben egyfajta szociális hálóként is működött, és egyáltalán nem rosszul.

Bár a szocializmus évtizedeiről való tudás még meglehetősen hézagos, a fentebb jelzett ismeret birtokában kézenfekvőnek tűnt az a feltételezés, hogy amennyiben ma látványos elszegényedési folyamatoknak vagyunk tanúi, azt elsősorban nem a gazdasági életvezetés elsődlegesnek tekintett paramétereire hordozzák (erőforráshiány, pénzhiány, az infrastruktúra hiánya, a munkaerő képzetlensége stb.), hanem valamilyen egészen más tényező, mégpedig a *szociális kapcsolatok dinamikájának alapvető és széles körű megváltozása*.

Ez a kijelentés bizonyítandónak tűnhet gazdasági szakemberek és politi-

kusok számára, de mindazok, akik közelebbről szemügyre vehették ezt a kváziarchaikus regionális társadalmat, minden bizonnyal egyetértenek velünk abban, hogy az életvezetés mentális-szimbolikus oldala e régió kisebb-nagyobb közösségeiben még mindig prioritást élvez. Ha lényeges változás történik, akkor az ezen a síkon történik, még mindig az életvezetés mentális-szimbolikus oldala jelenti minden más számára a vonatkozási keretet.

Korántsem törekszünk arra, hogy túlértékeljük a társadalmilag szentesítődött együttműködési formák fontosságát a székelyföldi régió esetében. Azt viszont látnunk kell, hogy igen sok jelenségnek egyszerűen nincs a szó szoros értelmében vett gazdasági magyarázata, a kapcsolatháló fölépítése és működése felől nézve azonban egy-egy ilyen jelenség értelmezhetővé válik. Ezek a tapasztalatok késztettek arra, hogy az elszegényedési folyamatokat a szociális kapcsolatok jellege és változási trendje mentén próbáljuk leírni.

A fenti gondolatmenet alapján azt mondhatjuk, hogy ebben a régióban az elszegényedésnek két szintjét különböztetjük meg. Egyfelől létezhet a vidék általános elszegényedési folyamata, amely rendszerint makrogazdasági tényezőkre vezethető vissza, s amelynek vannak ugyan rétegspecifikus vonatkozásai, de nem eredményezi egy réteg teljes körű szociális marginalizálódását. Ez a vidék sohasem volt igazán gazdag, korábban is több úgynevezett elszegényedési hullám érintette, de ez nem jelentette sok család számára a mentálisan/szimbolikusán definiált létminimum alá való kerülést.

Az általános elszegényedést kiváltó makrofolyamatok ma többfélék és rendkívül erősek. Részletes tárgyalásuk nem tartozik tanulmányunk tárgyához, ezért csupán felsorolásszerűen utalunk rájuk. Ide kell sorolnunk többek között az alábbiakat:

- a szocializmus által felfuttatott húzó ágazatok (bányaipar, gépgyártóipar) vagy teljesen leálltak, vagy szétesőben vannak, s ez nem csupán átmeneti és szakmai vonatkozású munkanélküliséget jelent ebben a régióban, hanem általában a jónak és biztosnak tekintett munkalehetőségek fölszámolódását is.

- A kétpólusú megélhetési szerkezet (állami munkahely, fix fizetés és munkaerőspórolás egyfelől; energiapazarló, kiegészítő jellegű otthoni munkavégzés másfelől) felszámolódása.

- A potenciális húzó ágazatok (turizmus, egyéni gazdálkodás) teljes körű stagnálása.

- A lokális vezetés gyakorlatilag nem működik, a napi adminisztratív feladatok ellátásán túl szinte semmivel sem törődnek.

- Erőteljes központosítás fennmaradása, a túlfejlesztett és túlbürokratizált megyei vezetési és ellenőrzési szerkezet fenntartása.

- A termékforgalmazási és értékesítési rendszer hiánya.

A makrogazdasági folyamatok által kiváltott, regionális szinten tapasztalható elszegényedési szint mellett az 1989 utáni helyzetben az elszegényedés második szintje is tapasztalható. Az általános elszegényedési hullámra rátevéődik a második szint: egy egyre nagyobb számú réteg oly mértékű elszegényedése, amely gyakorlatilag a falu társadalmából való kirekesztődést jelenti. Ezt a második szintet hozzuk kapcsolatba a szociális viszonyok dinamikájának alapvető megváltozásával. Míg a korábbi elszegényedési hullá-

mok esetén e vidék kisebb-nagyobb faluközösségei a saját mikrotársadalom-működési mechanizmusaik révén sikeresen védekeztek a második szint támadása ellen, ez a védekezés ma már nem történik meg. A makrofolyamatok legyűrűzése ellen a helyi társadalom már nem tud védekezni. Úgy véljük, hogy ennek oka nem a makrofolyamatok erősségében keresendő, hanem a helyi társadalmakban végbement belső változásokban, amelyek nyilván nem az utóbbi néhány év termékei, de amelyeket a szocialista társadalom működése sikeresen eltakart, ma viszont szinte egyik napról a másikra felszínre bukkantak, s egyfajta drámai, nehezen vagy egyáltalán nem kezelhető változás képében jelennek meg.

A tények a tárgyilagosságra törekvő kutató számára is meglepőek. Korábban falvanként alig egy-két személy került marginalizált szerepbe, ma viszont a hatvanöt-hetven év feletti idős családok vagy magányosan élő öregek szinte kivétel nélkül a teljes marginalizálódás, a faluközösségből való teljes kikerülés felé tartanak. A félreesőbb, kisebb falvakban ezeknek a személyeknek az aránya elérheti a 8–10 százalékot. A jelenséget súlyosbítja, hogy korántsem csak gazdasági értelemben kimutatható marginalizálódásról van szó, hanem arról is, hogy ezek a személyek szinte teljesen kikerülnek a falu mentális-szimbolikus síkon működő közösségből, s ez számukra igen nehezen felfogható, igen nehezen megélhető presztízcscsökkenéssel, identitásválsággal jár együtt. A társadalomból való „kiesésnek” ez a formája e vidék lakossága számára teljesen új és szokatlan jelenség. Egyik napról a másikra jelentkezett, meglepően erős formában. Közösségi feldolgozására, értelmezésére nem volt még idő, kezelési technikák kidolgozása még szóba sem jöhetett. A falu szintjén egyelőre mindenki úgy tesz, mintha nem látná ezt a jelenséget. E vidék faluközösségeinek működési módozatait ismerve úgy véljük, hogy a jelenség értelmezésére ki fognak alakulni technikák, de a jelenség tompítására vagy megszüntetésére már érdembeni kísérlet sem fog történni. Ha ezen a vidéken mindeddig sikerült is megspórolni a szociálpolitikát, a jövőre nézve erre a spórolásra semmi esély. A helyi társadalmak életében végbement változások sokkal lényegesebbek, mintsem azt első ránézésre gondolnánk, s az egész régióra jellemző elszegényedési hullám nem kiváltója, hanem csupán felszínre hozója a már korábban végbement, igazán lényegesnek mutakozó társadalmi átrendeződésnek.

A szociális hálók változásáról

Az elszegényedés második szintjének mai, sokszerű jelentkezése mögött a korábbi évtizedek lényeges, de csak ma mutakozó változásai állnak. A szocializmus utolsó két-három évtizede e régió számára az erőteljesen centralizált modernizációs kísérlet időszakát jelentette. Ennek a folyamatnak az elemzésére még nem került sor, holott csaknem bizonyos, hogy a sokszor érthetetlennek látszó jelenségekre a korábbi évtizedek történései adhatnak magyarázatot. Tanulmányunkban kísérletet teszünk arra, hogy a ma tapasztalható második elszegényedési hullámnak a kiváltó tényezőit megkeressük. Mivel az eddigiekben folyamatosan arról tettünk említést, hogy a szocializ-

mus utolsó évtizedei lényeges változásokat hoztak a falu társadalmi struktúrájában, megpróbálkozunk ennek a változásnak (még pontosabban a változás szeletének) a körvonalazásával oly módon, hogy a helyi falusi közösség szocializmus előtti működését kiindulópontnak véve fölvezöljük az e vidék falvaira jellemző „belső szociálpolitika” változásait.

a)

Ha az idős család szocializmus előtti helyzetét, társadalmi szerepét vesszük szemügyre, akkor mindenekelőtt azt kell kiemelnünk, hogy formálisan ugyanúgy próbál működni, mint a nem idős családok. Megtartja szinkretikus jellegét, mindent végez, amit a falusi családban általában szokás, mindent termel, minden kifelé irányuló társadalmi funkciót igyekszik betölteni, s ugyanakkor továbbra is az anyagi gyarapodást tartja a vezérelvnek. Nem lép ki a faluközösségből, nem adja fel a korábbi életvezetési modellt. Természetesen mindezt visszafogottabban, csökkentett mértékben tudja végezni, mozgástere folyamatosan szűkül, de a falusi családmódel komplex jellegét nem adja fel.

Természetesen az idős család már egy sor dolgot nem tud elvégezni, vagy nem tud már beszerezni. Ekkor már egy rejtett szociális háló működik körülötte: szomszédok, ismerősök, vérségi rokonok, szociális rokonok segítenek be, vagy vállalnak fel munkákat, anélkül, hogy ezt különösebben meg kellene szervezni. Elegendő az, ha az idős család szól, hogy mire van szüksége, sokszor még szólnia sem kell, mert igényeinek jellege, kielégítési módja vagy időpontja mindenki számára közismert. Ebben a periódusban az idős falusi család egyáltalán nem éli fel a vagyonát, sőt, ha lassú mértékben is, tovább gyarapítja azt. A korábban megszerzett szimbolikus tőkéjéből él, s ez rendszerint sokkal nagyobb, mint amennyit egyáltalán elfogyaszthat. A sűrű kapcsolathálóban tett korábbi befektetései (amelyet a család tagjai korábbi hasonló támogatási gesztusokkal szereztek, de termelte ezt a szimbolikus tőkét a falusi társadalomra jellemző társadalmi viselkedés és társadalmi szerep is) most térülnek vissza, most használnak ki. A szimbolikus tőkéből való élés teszi lehetővé, hogy az anyagi gyarapodásra, legalábbis a vagyon állapotának megőrzésére folyamatosan koncentrálnak. A szociális háló működését normatív rend csak akkor szabályozza, ha valaki (pl. gyerek, rokon) feltűnő módon elmulasztja a segítséget, egyébként szabályozásra nincs szükség, hiszen mindazok, akik az idős családon alkalomadtán segítenek, végeredményben a saját szimbolikus tőkéjük felhalmozásáért teszik ezt. A szociális háló működtetésében való részvétel a normatív társadalmi szerep része, s mint ilyen nem igényel külön szabályozást. A segítségek formája igen széles körű, kiterjed az idős emberek ételmezésére vagy egészségügyi gondozására is.

b)

A téészek létrehozása és az iparosítás beindulása után a fentebb ismertetett szociális háló működése alapvetően megváltozott. A későbbiek során részletesebben kitérünk a változás belső mechanizmusainak ismertetésére, ezúttal csupán a változás eredményeként kialakult felszíni jegeket vesszük számba.

Az egyéni gazdaságok felszámolódása és a városra való ingázás tömegessé válása után a korábbi időszakokra jellemző szociális háló lényegesen átalakult. Az átalakulás szorosan kapcsolódott ahhoz a két lényegbevágó változáshoz, amely ebben az időszakban a falusi társadalom életét szabályozta: a centralizációhoz és a tagolódáshoz. Míg korábban bárki vállalkozhatott például szállításra, ő maga szabályozta az időbeosztását, mindenki rendelkezett a szükséges munkaeszközökkel stb., addig a centralizáció és a tagolódás nyomán pontosan körvonalazódtak azok a személyek és azok az intézmények, amelyeket egyáltalán igénybe lehetett venni. Ha az idős családnak segítségre volt szüksége (pl. szántás, fakészítés, favágás, különböző szállítások, építkezés stb.), akkor a néptanács, a helyi szövetkezet, a téész, a mezőgazdasági gépállomás azon alkalmazottaihoz kellett fordulniuk, akik rendelkeztek megfelelő munkaeszközzel, üzemanyaggal, szakértelemmel, s idejük is volt rá. Ebben az időszakban a centralizált és államilag ellenőrzött státuszhoz kötött erőforrásokból általában fölösleg volt, s nem kellett sok pénz ahhoz, hogy az állami alkalmazottak mintegy második műszakként, „fekete” munkában eleget tegyenek a megrendeléseknek. Természetesen ilyen munkákat nemcsak idős családok számára végeztek el. Támogató jellegű szociális háló úgy lehetett mindenből, hogy (1) ezeknek a lebegő erőforrásoknak az igénybevétele általában nem került sokba, s az idős családok meg tudták fizetni, (2) ugyanakkor ezeknek az erőforrásoknak a birtokosai – akik rendszerint falubeliek voltak, vagy azzá váltak – fontosnak tartották azt, hogy a „fekete-munkát” igen jelentős részben szimbolikus befektetésekre is fordítsák. Akárcsak a korábbi időszak segítői, ők is igyekeztek saját társadalmi státuszukat hosszabb távra biztosítani (ez például ismerős vagy köztisztelőben álló idős családok esetében mindig alacsonyabb munkabér megállapítását jelentette), különböztek viszont a korábbi időszakok önkéntes segítőitől abban, hogy a saját pozíció erősítésére már nem a saját energiaforrásokat használták, hanem az állami tulajdontól „ellopott” avagy olcsón megszerzett energiaforrásokat. Végül azt is meg kell jegyeznünk, hogy ebben az időszakban hivatalosan előírták az idős családok támogatását (tüzelő kiutalása, házhoz szállítása), s ez is jelentett egyfajta támogatást, bár nem mindenhol tartották be, s ahol betartották, ott szinte annyit kellett fizetni érte, mintha az idős család „feketén” igényelte volna a munkavégzést. A tényleges szociális védelmet azonban a lebegő erőforrások rendszerének létezése jelentette, amely működésében kiegészült a korábbi évtizedekre jellemző személyes presztízsépítés gyakorlatával. Mindez természetesen csak addig működhetett, amíg a lebegtetett erőforrások léteztek, és elérhető közelségben maradtak. Ez a rendszer a korábbi évtizedek szociális hálójához viszonyítva szintén hatékonynak tekinthető, de szerkezetileg egészen más: nem a falu társadalmára jellemző kapcsolatrendszer terméke, csak működéséhez felhasználta ezt a kapcsolatrend-

szert is. Létezése egy külső tényezőtől függ: a centralizált és meghatározott szabályok szerint elosztott állami/szövetkezeti vagyontól. Ez pedig elvben bármikor felszámolható, a falu világából kivonható vagy átszervezhető.

c)

Az 1989-es változások gyakorlatilag egyik napról a másikra távolították el, illetve szüntették meg a lebegtetett erőforrásoknak azt a rendszerét, amelyre a falusi társadalmak szociálpolitikája jó húsz éven át alapozódott. A téeszeket azonnal felbontották, a mezőgazdasági gépállomások javai részvénytársaságok kezébe kerültek, a néptanácsok korábbi erőforrásai elapadtak. A szocialista vagyon egyik napról a másikra hozzáférhetetlenné vált a falusi társadalom számára. A korábbi erőforrásfölsleget egyik napról a másikra erőforráshiány váltotta fel, a megmaradt erőforrások magánkézbe kerültek, és a piaci szabályozás szerint kezdtek működni. Az idős családok számára többé szinte semmi nem elérhető. Munkaidőt, gépet, üzemanyagot, szakértelmet megfizetni számukra teljesen lehetetlen. De ha pénzüik volna, akkor sem lenne esélyük, mert egy-egy szolgáltatás megszerzése a pénzen kívül időt és energiát is igényel. Ugyanakkor az is sújtja őket, hogy a szakértelem, a gép, az üzemanyag mintegy kivonul a faluból, olyan helyekre vándorol, ahol folyamatos megrendelésekre van kilátás. Az elmúlt évtizedek nagy társadalmi átrendeződéseit jelzi, hogy a kapcsolatcultúra, az egyéni életvezetések egymásrautaltságának rendje, az egyéni identitásépítés korábban általános szerkezete már nem olyan erős, hogy regenerálni tudná a belső szociálpolitikát kitermelő és fenntartó gyakorlatot. A későbbiekben kitérünk majd ennek a változásnak a mikéntjére, ezúttal csupán azt jelezzük, hogy a falu társadalmára jellemző belső átrendeződés első „áldozatai” tulajdonképpen azok az idős családok és magányosan élő öregek, akik a társadalmi szerkezet változásaira már nem tudnak maguk is változással, az életvitel átszervezésével, a foglalkozás megváltoztatásával, elköltözéssel stb. válaszolni. A kapcsolat-szerkezeten alapuló rejtett szociális háló régen fölszámolódott, az azt helyettesítő, a lebegtetett erőforrásokra alapozó szocialista védőháló hirtelen semmivé foszlott, s az elmúlt négy év során még csak elképzelés sem fogalmazódott meg a rájuk is érvényes szociális hálóra vonatkozóan.

Központi kezdeményezés egyelőre nem is várható, a regionális vagy helyi kezdeményezések elindítása ebben a régióban föl sem vetődött. Marad a Keresztény Segítség Alapítványéhoz hasonló alkalmi segélyek rendszere, amelynek anyagi keretei azonban igen szűkösek. S marad természetesen a nehéz anyagi helyzet, illetve a marginalizálódás, a falusi társadalomból való jelképes kiszakadás folyamata. Ez utóbbi folyamat következményei külön vizsgálódást kívánnak.

A háttér: a kapcsolatszerkezet megváltozása

A falusi társadalomban végbement változások értelmezése a legnehezebb feladatnak tűnik, amit a társadalomkutatásnak ebben a régióban meg kell oldania. Számptalan felszíni jegy utal arra, hogy sok minden lényegesen megváltozott, ugyanakkor igen-igen sok jele van a változatlanságnak is. Az előbbiekben bemutatott szociális háló felszámolódása a külső szemlélő számára nehezen értelmezhető, hiszen a falu egész szerkezete formálisan nem változott, ugyanazok az emberek élnek egymás mellett, mint korábban, a foglalkozási szerkezet, az időbeosztás, a térhasználat még restaurálódott is 1989 után, ennek ellenére az idős családokra, idős személyekre irányuló, magától értetődő törődés ma már elmarad. Korábbi vizsgálataink során többféle szempontból próbáltuk elemezni a falusi társadalomra jellemző kapcsolatszerkezetek változásait, s ezek alapján állítjuk azt, hogy a szociális háló megszűnése mögött a kapcsolattartás és kapcsolatépítés módozataiban bekövetkezett mély szerkezeti változások állnak. Ezek a változások a hatvanas évek elejétől indultak be. Ezen a vidéken ekkor zárult le a kollektívizálás, s a magánföldtulajdon megszüntetése az egyéni életvezetések megváltozását indította el. A kapcsolatszerkezetben mutatkozó változások a hetvenes–nyolcvanas években tetőztek, az erőltetett urbanizáció és iparosítás időszakában. A továbbiakban ennek a változásnak néhány elemét mutatjuk be, hangsúlyozva, hogy a falusi társadalomra jellemző kapcsolatszerkezet lényeges megváltozása sokféle szekunder változást hívott életre, s ezek közül a belső szociális háló szétesése csupán az egyik.

a)

A szocialista iparosítás által kiváltott társadalmi mozgások nyomán (ezek közül kiemelkedően az ingázás dominált) felszámolódott a kapcsolattartás fizikai kerete. E vidék falvaiból szinte minden felnőtt és munkaképes férfi és nő városra vagy a szomszéd faluba ingázott. A munkahelyek és időbeosztások különbözősége kiiktatta a korábbi életvezetés legfontosabb komponensét: az állandó és önkéntelen egymásrafigyelést, a „mindenki mindenkiről mindent tud” állapotát. A kapcsolatrendszernek ez a tér- és időhasználatba ágyazottsága nem csupán a falusi társadalomra jellemző közös tudás fenntartását jelentette, hanem nagyfokú magabiztosságot is azáltal, hogy mindenki számára lehetővé tette az egyéni cselekedetek, életesemények azonnali közösségi megmérettetését is. A tér- és időhasználatok váratlan aszinkronja a kapcsolathálóban levésnek ezt az automatizmusát szüntette meg.

b)

A kapcsolatrendszer kereteinek szétesése azonban korántsem jelentette a sűrű kapcsolathálókból élés iránti igény megszűnését. Az egymás mellett élés magától értetődő kereteinek felszámolódása számtalan kompenzációs eseményt hívott életre (alkalmi találkozások, családi ünnepek, a falu nagyobb

ünnepei). Mivel az egyén számára igazán lényeges dolgok már nem a szomszéd szeme előtt történtek, s mégcsak nem is a faluban, hanem a városban, a gyárban, különféle történetmondásokkal próbálták felhívni magukra a figyelmet azzal a céllal, hogy a velük történeteket a faluközösség tudomására hozzák, a közös tudás részévé tegyék, a történetekhez a számukra fontos vonatkozási környezet hallgatólagos jóváhagyását elnyerjék. Ezek az utólagos kompenzációs események „ünnepi kapcsolatformák” sokaságát termelték ki, amelyekben a szereplés, a túlzás, a megtörtént események megváltoztatása nagy szerepet kapott. Ezekben a kapcsolatokban minden résztvevő igyekszik alkalmi, sikeres, eladható szerepet alkotni magának, amely egyébként nem létezett az éppen aktuális kapcsolatforma előtt, és nem fog létezni utána sem.

c)

A kapcsolatok kiépítése és fenntartása most már időbe és energiába kerül. S nem csupán azért, mert szétesett a kapcsolatokat automatikusan termelő keret, hanem azért is, mert igen sok kapcsolatot a falu társadalmán kívül kell kiépíteni, s közülük nem egyet olyan eljárásokkal, amelyeket a falu társadalma nem alkalmazott. Minden egyes kapcsolattartó tevékenység egyben befektetés is, ezért a jól működtethető kapcsolatok száma sokkal kisebb, mint a falu világában korábban volt, a létező kapcsolatok halmaza sokkal tagoltabb, az egyes kapcsolatok kiépítése és fenntartása pedig a hasznosság, a célszerűség kritériuma alapján meg is mérettetik. Az egyéni kapcsolatháló nagysága és eredményessége többé nem az egyén számára adott társadalmi szerkezet adománya, hanem nagyon is az egyéni kompetencia függvénye.

d)

Az egyén számára fontos kapcsolatok nagyobb része már nem a falu világához kötődik, hanem a városhoz (munkahely, vásárlások, beszerzések, ügyintézés stb.). Ez a változás a falu társadalmához tartozó kapcsolatok folyamatos leértékelődéséhez vezetett.

A fentebb elmondottak a falu társadalmára jellemző kapcsolatrendszer változásának csak néhány elemét jelzik, de talán ebben az utalásos formájukban is érzékeltetik, hogy a város vonzáskörébe került falusi társadalomban a presztízstermelés, az identitásépítés színhelye már nem kizárólag a falu. A nagyszámú kompenzációs esemény arra utal, hogy a falu világában működtetett kapcsolatok egyre nagyobb mértékben csak az identitásképp megőrzésének a színterei. Nem alapvető érdek többé a struktúra által felkínált kapcsolatszerkezet fenntartása. Mivel a rejtett szociális háló végeredményben ennek a struktúra által felkínált, a közösségi tér- és időhasználatban feloldott kapcsolatszerkezetnek a része volt, a kapcsolatszerkezet szerkezeti megváltozását a szociális háló sem élhette túl. Nem az öregek iránti tisztelet tűnt el, nem a kölcsönös segítség szándéka változott meg a szocializmus utolsó két évtizedében, hanem a társadalomban élés módja alakult át igen jelentős

mértékben. Megmaradhatott az emberi együttérzés, a segítségi szándék, de megszűnt az a társadalmi keret, amely ennek az érzésnek és ennek a szándéknak a mindennapos gyakorlását a közösségben élés egyik alapvető komponensévé tette. Azt is mondhatnánk, hogy a kapcsolatszerkezet átalakulása folytán a falusi társadalomban megváltozott az önzetlen segítségnyújtás „ontológiai” státusza: korábban a falusi társadalomban való létezés módjához tartozott, míg később személyes vonatkozású és alkalmasszerűen választható etikai mozzanattá vált. A lebegtetett erőforrások rendszere – amely gyakorlatilag minden idős család számára elérhető volt – sikeresen takarta el ezt a változást, a belső tartalékokra alapozódó rejtett szociális hálót sikerrel váltotta fel egy külső feltételektől függő variáns. Az 1989-es változások azonban szinte egyik napról a másikra hozták felszínre a két tény: a szocialista társadalom által fenntartott háló gyengeségét és a belső tartalékokra alapozódó szociális háló eltűnését. Mivel a kapcsolatrendszer változása nem megfordítható folyamat (ti. egy modernizációs folyamat része, s mint ilyen, ma is kimutatható, csak lassúbb a változás ritmusa), a belső tartalékokra alapozó rejtett szociális háló sem rekonstruálható.

Néhány következtetés

Nem ennek a tanulmánynak a feladata az, hogy a régió falusi társadalmait érintő mély szerkezeti változások várható következményeit, a negatív hatások fékezésének módozatait részletesen számba vegye. Minderre egy külön tanulmányban kell majd sort keríteni, a kutatási eredmények mellett figyelembe véve az eddigi karitatív munka tapasztalatait, illetve az egyáltalán rendelkezésre álló erőforrásokat. Jelen tanulmány lezárásaként csupán néhány olyan gondolat megfogalmazását tartottuk szükségesnek, amelyek egyrészt az eddig elmondottakból következnek, másrészt egy átfogó segélyezési stratégia kiindulópontjai lehetnek.

– Kiindulópontként célszerűnek látszik elfogadni azt, hogy az elszegényedés e tanulmányban bemutatott formáját a falu társadalma nem tudja kezelni. Bár a köztudatban – különösen az értelmiségi rétegek egyikében-másikában – valóságos mítosza van a rendtartó, önmagán segíteni tudó székely falunak, ez esetben erről a képzeletbeli önfenntartó erőről le kell mondanunk. Ebben a régióban egy szociálpolitika stratégiai megalapozása és valamiféle szociális háló kiépítése már nem spórolható meg.

– Mivel a közeljövőben Romániában nem számíthatunk sikeres és ugyanakkor országos hatósugarú szociálpolitikára, a helyi tanácsoktól pedig ennél sokkal égetőbb problémák megoldását is hiába várják a falvak lakói, rövid távon csak a regionális hatósugarú karitatív szervezetek munkába állítása és működtetése jelentheti az egyetlen épkézláb támogatási rendszert. Valószínűnek tűnik, hogy hosszabb távon is valamiféle regionális szociálpolitika kidolgozása jelenthet megoldást, amelyet csak a régiók életében központi szerepet játszó városok vállalhatnak fel.

– A szociális háló kidolgozását, fenntartását rövid távon vállaló karitatív szervezeteknek mindenképpen tovább kellene lépniük az alkalmi segélyezési

gyakorlaton, bár jelen pillanatban az érintettek számára ezek a segélyek is igen nagy segítséget jelentenek. Mindenképpen szükséges volna anyagi alapokat találni arra, hogy az egy régiót átfogó karitatív szervezetek elvégezhessék a marginalizálódók nyilvántartását, és ami még fontosabb: az egyes családok és egyedülállók helyzetének időszakos nyomonkövetését. Ez nyilván olyan személy betanítását és részleges alkalmazását jelentené, aki a segítő és ellenőrző szerepet betöltő személyes kapcsolat hatékony formáit képes kialakítani és életben tartani.

– Tekintettel arra, hogy igen mély szerkezeti változás húzódik meg az elszegényedés mai formái mögött, s mind a felszíni jegyek számbavételét, mind pedig a folyamatok megismerését illetően kevés biztos információval rendelkezünk, célszerű lenne az erre a területre irányuló alapkutatások ösztönzése (esettanulmányok készítése, a máshol már bejáratott segélyezési gyakorlat helyi adaptálásának kidolgozása, a várható trendek jelzése stb.).

Múlt és Jövő

Zsidó kulturális folyóirat

Az évente négyszer jelentkező tematikus számaink korlátozott példányban a szerkesztőség címén megrendelhetők:

91/3 Soá (Holocaust) összeállítás, **91/4** A zsidó nő (Párkapcsolatok, a család, szerelem), **92/2** Jeruzsálem, az örök város, **92/3** 1492–1992 Kiűzetések kora, **92/4** Gyereknevelés, új oktatási intézmények, **93/1** Sivatag és egyistenhit, zsidó népzene, **93/2** A zsidó Budapest, **93/3** Monarchia (Bécs, Budapest, Prága), **93/4** Cionizmus (Elmélet, Történelem, Szociográfikus körkép), **94/1** Debrecen, Szarajevó, **94/2** Magyar Holocaust különszám, **94/3** „...és béke?” (izraeli–arab kapcsolatok), **94/4** A magyar kultúra veszteségei a holocaustban, **95/1** Balkán

A folyóirat kapható egyes könyvesboltokban és hírlapkiadókban, de legbiztosabban *előfizetéssel* (díja egy évre 650 Ft postaköltséggel, egyes számok ára 148 Ft plusz postaköltség. Külföldre 40 \$, Erdélybe, Vajdaságba, Felvidékre: kérésre ingyen lehet hozzájutni. A *Múlt és Jövő* számlaszáma: **Dunabank Rt. 217-98955-2444**, vagy Money Order útján a Rolero Corporation, 135 Madison Ave. New York, N.Y. 10022 címre. Szerkesztőségi cím: *Múlt és Jövő*: 1525 Bp. 114 Pf. 10/55.

A *Múlt és Jövő* 1994-ben könyvkiadót is alapított *Múlt és Jövő Könyvek* néven.

Első kiadványaink: *Magosh M. György: Vadfa* (A debreceni zsidóság történelmi szociográfiája) 385 Ft / 10 \$, *Asher Cohen: Soá* (a Cserépfalvi Kiadóval közösen) 250 Ft / 6 \$, *Scheiber Sándor Könyve* (válogatott beszédek) 1000 Ft / 20 \$, *Forrai Eszter (Párizs):* Válogatott versek 280 Ft / 6 \$, *Röhrig Géza: Hamvasztókönyv* 320 Ft / 8 \$

Előkészületben: 1995 első negyedére tervezett megjelenéssel: *Simon Peresz: Az Új Közel-Kelet.* (A világhírű, frissen Béke-Nobel díjat kapott politikus valóság-álma a régió felemelkedéséről és közelgő békéjéről.) 550 Ft / 15 \$.

E számunk szerzői

Bíró Albin – szociológus
Csíkszereda

Bíró A. Zoltán – szociológus
Csíkszereda

Robert Castel – szociológus
EHESS (École des Hautes Études en Sciences Sociales)

Ferge Zsuzsa – szociológus
tanszékvezető egy. tanár

Jenei Ilona – orvos
Dote Társadalomorvostani Intézet

Murányi István – szociológus
KLTE Szociológiai Tanszék

Nyilas Mihály – szociológus
ELTE Szociálpolitikai Intézete
